

METAFYZIKA WITTGENSTEINOVHO TRAKTÁTU*

Martin SCHMIDT

THE METAPHYSICS OF WITTGENSTEIN'S *TRACTATUS*

This paper deals with the fundamental elements of the *Tractarian* metaphysics: its language, basic categories and the program of complete analyses. The issue of complete analyses seems to play a principal role. The author tries to prove that the complete analyses proposed by Wittgenstein is possible only in the case of limited number of propositions. However, the use of fundamental expressions of metaphysics such as *thing*, *complex*, *fact* and *world* deserves detailed examination. For Wittgenstein, these expressions signify formal concepts and the very existence of formal concepts is what makes metaphysics (not only in the *Tractatus*) possible.

Azda v každej práci o *Traktáte* nájdeme zmienku o ťažkostiach, na ktoré musí byť jeho čitateľ vopred pripravený. S ťažkosťami sa spája najmä Wittgensteinov nejasný, miestami až temný spôsob vyjadrovania. Takéto hodnotenie je prijateľné len s niekoľkými výhradami. Vychádzajúc z Wittgensteinovej charakteristiky *Traktátu* ako filozoficko-logického, uvedená charakteristika sa týka predovšetkým jeho filozofickej časti.¹ Mnohé nejasnosti však nie sú zapríčinené *Traktátom*, ale aj viacerými dezinterpretáciami, ktoré sa po jeho uverejnení veľmi rýchlo rozšírili. Na ich rozširovaní sa nepriamo podieľal aj Wittgenstein, a to svojou neochotou o *Traktáte* diskutovať. Metafyziky sa týkajú dve z nich. Prvá dezinterpretácia má pôvod vo Viedenskom krúžku, ktorý interpretoval *Traktát* v duchu pozitivistickej filozofie. Tejto interpretácii nahrávali najmä dve tvrdenia, medzi ktorými je vzájomná súvislosť: zmysluplný výrok je obrazom faktu (4.024) a zároveň všetko metafyzické je v jazyku nevyjadriteľné (6.53). Pri čítaní týchto tvrdení však Viedenský krúžok podsúval Wittgensteinovi svoje vlastné stanoviská. Považovať fakt za niečo, čo je zmyslovo vnímateľné, resp. stotožniť ho so zmyslovým údajom, je s *Traktátom* nezlučiteľné. Rovnako je nezlučiteľný aj postoj, podľa ktorého je metafyzika prejavom nekritického myslenia.² Mnohí hľadali v *Traktáte* to, čo tam nebolo: nástroj na elimináciu metafyziky. Tejto antimetafyzickej reputácie sa ešte dodnes úplne nezbavil. Opak je však pravda. Základná idea jeho metafyziky je jednoduchá. (1) Svet tvoria konfigurácie jednoduchých a večných predmetov. Zároveň platí, že (2) jazykové koreláty základných stavebných prvkov sveta (konfigurácií spomenutých predmetov) majú v jazyku výsadné postavenie. V prípade *Traktátu* ide o úplne analyzované výroky, na ktoré možno redukovať akýkoľvek zmysluplný výrok. Bod (1) a (2) nie sú originálne. Bod (1) je tézou dobre známej atomistickej koncepcie sveta. Bod (2) je zaujímavou vlastnosťou, ktorú majú mnohé metafyzické systémy. Stačí, ak spomeniem Aristotela. Subjekt-predikátovej analýze výrokov zodpovedajú dve základné kategórie Aristotelovej metafyziky, substancia a akcident. Na metafyzike, a to platí aj o *Traktáte*, je prítlačivý

obraz, ktorý ponúka: so základnými prvkami skutočnosti korešpondujú základné prvky jazyka, a teda aj myslenia. Tu vzniká pokušenie, ktorému podľahol aj Wittgenstein, že takáto metafyzika je nevyhnutne uzavretá, úplná a konečná ([17], 7). Body (1) a (2) jednoznačne protirečia antimetafyzickému pohľadu na *Traktát*.

Podľa druhej dezinterpretácie je metafyzika *Traktátu* totožná s metafyzikou logického atomizmu, tak ako ju poznáme z Russellovej *Filozofie logického atomizmu* [10]. Aj napriek mnohým zhodám metafyzika *Traktátu* a metafyzika *Filozofie logického atomizmu* nie sú totožné. Základom Russellovej metafyziky sú zmyslové údaje, t. j. entity, úplne inej povahy ako Wittgensteinove predmety a ich konfigurácie. Obaja sa však zhodujú v tom, ako a kde vzniká metafyzika. Použijúc niektoré myšlienky z úvodu *Filozofie logického atomizmu* ([10], 178), metafyzika je dôsledkom - nie v striktnom logickom zmysle - logickej doktríny. Presnejšie, niečo, čo vzniká v úvahách o logike. Logika je základom metafyziky. To tvrdí aj Wittgenstein ([16], 106). Pravdou však ostáva, že cieľom *Traktátu* nebolo vybudovať metafyzický systém. Metafyzika je niečo, čomu sa pri úvahách o jazyku a logike nevyhneme. To však neznamená, že metafyzika je len prívieskom príslušnej logickej doktríny. Sotva by sme dokázali adekvátne uvažovať napríklad o význame jazykových výrazov a pravdivosti výrokov bez pojmov predmetu, atribútu, faktu a ďalších. Tu treba hľadať aj odpoveď na často diskutovaný problém, prečo sa *Traktát* začína práve metafyzikou, a nie napríklad filozofiou jazyka. Explikácii spomenutých troch pojmov v *Traktáte* bude venovaná podstatná časť tejto stati. Ešte predtým sa však zameriame na jazyk metafyziky. Stalo sa už vecou tradície v analytickej filozofii začať najprv tým, ako o veci uvažujeme, a až potom úvahami o veci samej, hoci Wittgenstein si v *Traktáte* zvolil opačný postup.

1. Jazyk metafyziky

Wittgensteinovo rozdelenie výrokov na výroky zmysluplné (*sinnvoll*), bez zmyslu (*sinnlos*) a nezmyselné (*unsinnig*) je dobre známe. Najjednoduchšie dokážeme definovať výroky bez zmyslu: sú to výroky, ktoré majú formu tautológie, alebo kontradikcie. V ich prípade ide o legitímne a logicky korektné zreťazenie znakov, hoci výsledný výrok je bez informatívnej hodnoty. Tautológia je *a priori* pravdivá za všetkých okolností, kontradikcia za žiadnych (4.461).³ Ostáva ešte rozlíšiť výroky zmysluplné a výroky nezmyselné. Ich rozdiel už nedokážeme vymedziť pomocou jedného pravidla. Zmysluplné výroky musia byť nevyhnutne skonštruované v súlade s pravidlami logickej syntaxe a sémantiky. Nie gramatickej. Môže sa totiž stať, a k tomuto prípadu sa ešte dostaneme, že sa výrok na gramatickej úrovni javí ako správny, hoci jeho logická analýza ukáže opak. To je prípad mnohých výrokov metafyziky. Prototypom zmysluplného výroku je v *Traktáte* atomárny výrok_w⁴, ktorý je obrazom konfigurácie predmetov_w v stave vecí. Takéto vymedzenie zmysluplných výrokov by však

bolo priúzke. Do tejto kategórie musíme zaradiť aj všetky výroky, ktoré získame pomocou logických operácií na množine atomárnych výrokov_w. Na myslí mám molekulárne, ale aj všeobecné výroky, samozrejme, okrem tautológií a kontradikcií.⁵ Aj toto vymedzenie je ešte stále priúzke. Čo napríklad s výrokmi prirodzeného jazyka a prírodných vied? Označil by Wittgenstein všetky výroky prírodných vied za nezmyselné len preto, že nevypovedajú o stavoch vecí_w? Asi nie. Preto musíme kritériá zmysluplných výrokov upresniť, a to takto: Každý zmysluplný výrok je redukovateľný, transformovateľný na taký výrok, v ktorom sa budú popri logických operátoroch vyskytovať len a len výroky o stavoch vecí_w. Takéto výroky sú podľa Wittgensteina úplne analyzované (3.201). Detailné skúmanie procesu analýzy v štvrtej časti nás však privedie k niektorým problémom, ktoré úvahy o definitívnej analýze komplikujú. Tým sa čiastočne aj toto kritérium zahmlieva. Z *Traktátu* nie je jasné, ako by mala úplná analýza výrokov prebiehať. Sám Wittgenstein sa neskôr priznal, že s pojmom úplnej analýzy pracoval v *Traktáte* len intuitívne ([8], 114). Táto intuícia smerovala k tomu, že aj mnohé výroky prírodných vied, ale aj niektoré výroky prirodzeného jazyka dokážeme postupne redukovať na úplne analyzované v zmysle 3.201. Takto by aj tieto výroky spĺňali kritérium zmysluplnosti. K tomu sa vrátíme neskôr.

Vzhľadom na cieľ tejto state nás budú zaujímať najmä výroky posledného typu, a to výroky nezmyselné. Výraz *nezmyselný výrok* nemá v prípade *Traktátu* pejoratívny význam. Wittgenstein výroky samého *Traktátu* považoval za nezmyselné, pričom tvrdil, že im musíme najprv správne porozumieť a až potom dokážeme ich nezmyselnosť rozpoznať (6.54). Wittgenstein pod výrazom *nezmyselný výrok* nemal na mysli to, čo bežne týmto výrazom označujeme, t. j. syntakticky a sémanticky nesprávne zreťazenia jazykových výrazov. Ak poznáme pravidlá daného jazyka, potom by mali byť takéto neinterpretovateľné pseudovýroky relatívne jednoducho identifikovateľné. Samozrejme, vždy to tak nie je, a to preto, lebo sémantické a syntaktické pravidlá mnohých jazykov nie sú precízne sformulované. Wittgenstein však nemal na mysli túto triviálnu skutočnosť. Jestvuje viacero možností, ako pojem nezmyselného výroku_w definovať. Myslím, že pre nezmyselné výroky_w je príznačný najmä výskyt výrazov signifikujúcich formálne pojmy. Ako príklady formálnych pojmov sú v *Traktáte* uvedené pojmy predmetu a komplexu (4.1272). Z pohľadu sémantiky jestvuje medzi formálnymi a vlastnými pojmi zásadný rozdiel. Majme formálny pojem predmetu. Každý, kto pozná jazyk elementárnej logiky, prečíta výraz $P(a)$ ako výrok, v ktorom o predmete a tvrdíme, že má vlastnosť P , resp. že predmet a spadá do rozsahu vlastnosti P . To je zmysluplný výrok. Inú povahu má vzťah formálneho pojmu a prvku, ktorý doň spadá, ako napríklad v tvrdení, že predmet a spadá do formálneho pojmu „predmetu“. Toto tvrdenie nespĺňa viacero kritérií zmysluplnosti. Nie je obrazom žiadneho faktu_w. Faktom_w je jestvovanie konfigurácie predmetov_w, a nie existencia samého predmetu_w. Pravdivosť spomenutého tvrdenia nezávisí od stavu sveta. Nech sa vo svete udeje čokoľvek, predmet a bude vždy predmetom. Pravdivosť, resp. nepravdivosť tohto tvrdenia je analytická a nijako nerozširuje naše empirické poznanie. To platí o všetkých výrokoch s výskytom

výrazov signifikujúcich formálne pojmy. Z tohto dôvodu ich Wittgenstein vylúčil z logicky priezračného jazyka. Zavedenie kategórie formálnych pojmov je súčasťou Wittgensteinovej kritiky Russellovej teórie typov. Podľa nej by sme mali považovať výrazy signifikujúce formálne pojmy za výrazy metajazyka, pomocou ktorých skúmame napríklad aj sémantické vlastnosti objektového jazyka. Tie sa však podľa Wittgensteina ukážu pri jeho správnom používaní (za predpokladu, že objektový jazyk je logicky priezračný): ak daná entita spadá do formálneho pojmu predmetu, označí ju symbolom pre predmety, ak ide o entitu spadajúcu do formálneho pojmu komplexu, vyčlením ju pomocou určitej deskripcie atď. ([15], 109, 110). Práve o týchto skutočnostiach sa nedá zmysluplne uvažovať. Z tohto pohľadu je teória typov zbytočná ([15], 109, 110). Navyše kľúčové pojmy teórie typov sú s ňou v priamom rozpore. Tak napríklad pojem „predmetu“ môžeme použiť v prípade entít rôznych logických typov, čomu mala daná teória zabrániť. Túto významnú skutočnosť postrehol Griffin ([5], 19, 24).

Výskyt formálnych pojmov nepovažujem za výlučný identifikačný prostriedok nezmyselných výrokov_w. Jestvujú prinajmenšom dva limitujúce prípady, keď výskyt výrazu signifikujúceho formálny pojem nie je dostatočnou podmienkou na označenie daného výroku ako nezmyselného_w. Do kategórie nezmyselných výrokov_w patria okrem spomenutých výrokov metafyziky a metajazyka aj výroky etiky (6.41, 6.42, 6.421), estetiky (6.421) a výroky o Bohu (6.432). Výrazy ako „dobro“, „Boh“ a „hodnota“ by Wittgenstein nepovažoval za výrazy signifikujúce formálne pojmy v zmysle 4.1272. Čo však, a tu sa dostávame k druhému prípadu, na ktorý ma upozornil P. Cmurej, ak dosadíme výraz signifikujúci formálny pojem do tautológie. Podľa jedného kritéria by malo ísť o výrok bez zmyslu, podľa iného o nezmyselný výrok.

Na záver si uveďme príklad výroku metafyziky a identifikujme na ňom už uvedené charakteristiky jej jazyka. Majme výrok z časti 1.1: „Svet je súhrn faktov, nie vecí.“ V tomto tvrdení sa vyskytujú hneď tri výrazy signifikujúce formálne pojmy: *svet*, *fakt* a *vec*. Pravdivosť tohto výroku nezávisí od existencie žiadneho stavu vecí_w, pri jeho analýze by sme k žiadnemu stavu vecí_w nedospeli. To sú všetko podstatné črty určujúce nezmyselné výroky_w.⁶ Zároveň však nejde o výrok, ktorý je neinterpretovateľný, nezmyselný v bežnom zmysle slova. Pomocou výroku v 1.1 chceme vypovedať o jednej zo základných vlastností mimojazykovej reality, ktorá sa ukazuje v skutočnosti, že o nej nevypovedáme ako o súhrne predmetov, ale stavov vecí. Vo všetkých logicky možných svetoch nad daným univerzom jestvujú presne tie isté predmety_w (2.022), možné svety sa odlišujú len v tom, do akých stavov vecí_w vstupujú. Preto rozdiel medzi dvoma možnými svetmi dokážeme jazykovo vyjadriť len pomocou atomárnych výrokov_w, a nie čírym vymenovaním predmetov_w.⁷ To sú opäť skutočnosti, ktoré sa pri správnom používaní logicky priezračného jazyka ukazujú. Ak by sme chceli o nich uvažovať, museli by sme hranicu sveta a jazyka prekročiť. Obe možnosti považuje *Traktát* za nelegitímne, hoci práve pri pokuse o transcendenciu sveta a jazyka vzniká podľa Wittgensteina filozofia. Neskôr tvrdil, že má pred touto snahou rešpekt a úctu. Takéto hodnotenie nie je úplne v

súlade s *Traktátom*. Podľa 6.53 sa vo výrokoch filozofie (t. j. aj metafyziky) vyskytujú výrazy, ktorým sme nedali význam. To budú výrazy signifikujúce formálne pojmy, ktorých významy majú úplne inú povahu a funkciu ako významy vlastných pojmov. To, o čom sa v týchto výrokoch pokúšame vypovedať, sa ukazuje. To je jazykovo nevyjadriteľné a jediné, čo nám ostáva, je mlčanie (4.1212). To je jediná metóda, ktorú Wittgenstein v *Traktáte* metafyzike prisúdil (7).

2. Predmety

V *Traktáte* sa na označenie predmetu používajú tri synonymné výrazy *Ding*, *Sache* a *Gegenstand* (2.01). O explikácii týchto výrazov sa popísalo už mnoho, chybou je však časté nerozlišovanie podstatných otázok od nepodstatných, hoci filozoficky zaujímavých. Za podstatné otázky týkajúce sa predmetov_w považujem tie, ktoré sa zameriavajú na ich základné vlastnosti, za ktoré považujem vlastnosť ich nevyhnutnej a večnej existencie (2.027, 2.0271), jednoduchosti (2.021) a možnosti vstupovať s inými predmetmi_w do stavov vecí (2.011). V tejto časti sa budem venovať prvým dvom vlastnostiam. Treťou základnou vlastnosťou predmetov_w sa budeme zaoberať v nasledujúcej časti.

Pri postulovaní predmetov_w vychádza Wittgenstein zo základnej tézy o určitosti jazyka (3.23) a sveta (2.026). Garantom určitosti sveta sú predmety_w a garantom určitosti jazyka ich jazykové koreláty. Ak by nebolo predmetov_w a ich mien, svet a jazyk by boli neurčité.⁸ *Traktát* možnosť neurčitosti jazyka a sveta neprípúšťa, hoci argumenty, prečo to tak musí byť, v ňom explicitne nenájdeme. Ďalším z predpokladov, ktorý viedol k postulovaniu predmetov_w, bola skutočnosť, že pre Wittgensteina procesy definovania a analýzy (3.26) predstavovali dve strany jednej mince. Konkrétne, definovanie a analýza tých výrazov, ktoré stoja vo výroku na mieste subjektu. Pre stručnosť ich budem označovať výrazom *individuové mená*. Téza o určitosti jazyka a sveta vylučuje, aby tento proces pokračoval donekonečna. Každý proces definovania musí byť zavŕšený na úrovni nedefinovateľných výrazov. V analýze zmysluplných výrokov musíme nevyhnutne dospieť k takým atomárnym výrokom, v ktorých sa budú popri predikátoch vyskytovať len a len nedefinovateľné a neanalyzovateľné individuové mená. Wittgenstein charakterizuje takéto výroky ako úplne analyzované (3.201), pričom v prípade ich pravdivosti platí, že konfigurácii mien vo výrokovom znaku zodpovedá konfigurácia predmetov_w v stave vecí_w (3.21). Tu sa jazyk dotýka skutočnosti. Teraz sa dostávame k prvej základnej vlastnosti predmetov_w, ich jednoduchosti. Ak má byť individuové meno v atomárnom výroku_w nedefinovateľné, musí referovať na jednoduchú entitu. Dôvod je ten, že v logicky priezračnom jazyku nemôžeme komplexné entity pomenovať. Logicky správne ich dokážeme vyčleniť len pomocou určitej deskripcie (jestvuje presne jedna entita, ktorá sa skladá z tých a tých častí, medzi ktorými sú také a také vzťahy a podobne) (3.24). Len jednoduchý, ďalej

nedeliteľný predmet splňa kritériá, ktoré na referent individuového mena v úplne analyzovanom výroku kladie logická analýza.

Oveľa diskutovanejšou je druhá vlastnosť predmetov_w, ich večné trvanie. Podľa *Traktátu* nie sú jednoduché predmety podliehajúce vzniku a zániku garantom určitosti sveta a ich mená garantom určitosti jazyka. V prípade vznikania a zanikania predmetov_w by bola určitosť výrokov skutočne ohrozená. Majme výrok $R(a, b)$. Predpokladajme, že daný výrok je úplne analyzovaný a že mená a, b sú menami predmetov_w. Čo by sa stalo, keby napríklad predmet a prestal jestvovať? Vo vzťahu k takémuto svetu by daný výrok nevyjadroval žiadny zmysel, nedokázali by sme ho interpretovať. Dôvody sú nasledujúce. Na to, aby sme výroku rozumeli, musia nám byť objasnené významy individuových mien, t. j. musíme vedieť, o akých predmetoch v danom výroku vypovedáme (4.026). Významom individuového mena je predmet_w, ktorý je jeho nositeľom (3.203). Vzhľadom na to, že v úplne analyzovanom výroku sú mená predmetov_w nedefinovateľné a neanalyzovateľné, ich význam dokážeme objasniť len poukázaním na pomenované predmety. Ak takéto predmety nejstávajú, mená strácajú význam (3.203) a výroky, v ktorých sa vyskytujú, strácajú zmysel. Nevieme, za akých okolností sú pravdivé. Ak by bola existencia jednoduchých predmetov náhodná, náhodný by bol aj zmysel výrokov, v ktorých sa ich mená vyskytujú. Takýto záver je neprijateľný. To, čo závisí od existencie stavu vecí, je pravdivosť hodnota výroku, nie jeho zmysel (2.222). Aby bol zmysel výroku od mimojazykovej reality nezávislý, musia mať individuové mená jeden a ten istý význam, a to v každom logicky možnom svete a časovom okamihu, t. j. ich referenty, predmety_w musia jestvovať večne. Z tohto dôvodu musí mať svet večnú a nemennú substanciu (2.021 - 2.023).

3. Atribúty

Predmety_w môžu vstupovať do rôznych konfigurácií, stavov vecí (2.011). Takto predmety_w nadobúdajú vonkajšie vlastnosti, ktoré majú empirickú povahu. Na druhej strane sú tu aj nevyhnutné, vnútorné vlastnosti (2.0231, 4.123). Tie určujú povahu predmetu aj jeho možnosti výskytu v konfiguráciách s inými predmetmi, t. j. určujú rozsah všetkých logicky možných vonkajších vlastností predmetov. Možnosti výskytu predmetov_w v stavoch vecí Wittgenstein nazýva formami predmetov (2.0141). Čo sa týka možností ich jazykového zobrazenia, vnútorné a vonkajšie vlastnosti majú úplne inú povahu. Majme opäť výrok $R(a, b)$. Jednou z vonkajších vlastností predmetu a v stave vecí $R(a, b)$ je „byť vo vzťahu R k predmetu b “. Ide o náhodnú, empirickú vlastnosť predmetu a , ktorú môže získať alebo stratiť. Situácia je odlišná v prípade vnútorných vlastností. Tie buď predmet_w má, alebo nie. Nemôže ich ani získať, ani stratiť. To je príčinou, prečo výroky, v ktorých „vypovedáme“ o vnútorných vlastnostiach predmetov_w, nesplňajú kritériá zmysluplnosti: sú buď nevyhnutne pravdivé, alebo nevyhnutne nepravdivé (2.225). Nevzťahujú sa na žiadne fakty (5.634). Vnútorné vlastnosti sa

ukazujú v možnostiach predmetov_w vstupovať do rôznych stavov vecí, no v jazyku o nich nedokážeme zmysluplne uvažovať (4.122). Jediné vlastnosti, ktoré sú v jazyku vyjadriteľné, sú empirické vlastnosti komplexných entít ([2], 354). V súvislosti s atribútmi je potrebné spomenúť aj vzťahy, do ktorých predmetov_w v stavoch vecí vstupujú. Takýmto je napríklad vzťah R v stave vecí $R(a, b)$. Podobne ako vonkajšie vlastnosti predmetov_w, aj vzťahy medzi nimi majú náhodný, kontingentný charakter. Dokážeme o nich zmysluplne uvažovať. Ich povaha sa však stala predmetom rôznorodých interpretácií. Považovať vzťahy za prvky v stavoch vecí, alebo len za jazykový nástroj, pomocou ktorého o stavoch vecí vypovedáme? Ak sa prikloníme k prvej možnosti, interpretujeme *Traktát* realisticky, ak k druhej, nominalisticky. Najjednoduchší spôsob, ako zistiť, či je metafyzika *Traktátu* nominalistická alebo realistická, je určiť, s ktorými zložkami úplne analyzovaných výrokov korešpondujú prvky v stave vecí. Ak to budú len mená predmetov_w, metafyzika je nominalistická, ak aj predikáty, metafyzika je realistická. Ako dokazujú niektoré časti v *Poznámkach k logike* a v *Denníkoch*, funkcia predikátov a spôsob zobrazovania vzťahov predstavovali hlavné problémy pri formulovaní Wittgensteinovej obrazovej teórie významu ([14], 67 a [16], 96, 98). Aj v samom *Traktáte* sa spojenie mien predmetov vo výrokovom znaku charakterizuje ako problematické (4.221). Z diskusií o úlohe predikátov v *Poznámkach k logike* a *Denníkoch* sa v *Traktáte* zachovalo len málo. Prakticky ide o dve tvrdenia z častí 3.1431 a 3.1432. „Nesmieme hovoriť: »Komplexný znak aRb hovorí, že a je vo vzťahu R k b «, ale musíme hovoriť: »To, že a je v určitom vzťahu k b , hovorí, že aRb .«“ (3.1432). V *Poznámkach k logike* ([16], 96) dodáva, že výrokový znak $R(a, b)$ zobrazuje na základe tej skutočnosti, že symbol a je v určitom vzťahu k symbolu b . Takto pomocou jedného faktu (výrokový znak) zobrazíme iný fakt (stav vecí). Z uvedeného je zrejmé, že povaha výrazov a, b je odlišná od povahy výrazu R . Len tieto dva výrazy majú vo výrokovom znaku $R(a, b)$ povahu symbolov, t. j. len s tými dvoma výrazmi korešpondujú prvky v stave vecí_w. Výraz R má svoj význam, no na rozdiel od zvyšných dvoch výrazov nemá referenčný charakter, čo implikuje nominalistické chápanie *Traktátu*.

V *Traktáte* a v *Denníkoch* je badateľná aj tendencia, podľa ktorej by mali mať všetky výrazy logicky priezračného jazyka referenčný charakter. Wittgenstein v *Denníkoch* uvažoval o zápise stavov vecí pomocou vlastných mien predmetov_w a súradnicového systému ([14], 20). Bola to intuícia, inšpirovaná pravdepodobne fyzikou, ktorú nikdy nerozpracoval. V *Traktáte* je celá problematika hmlisto naznačená pomocou vzťahu výrokového znaku k logickým súradniciam a k logickému priestoru (3.4 - 3.411). Ak by sme dokázali o stavoch vecí uvažovať pomocou mien predmetov_w a vhodného súradnicového systému, z výrokových znakov by sme mohli eliminovať tie výrazy, ktoré nemajú referenčný charakter. To by boli aj predikáty. Takéto elementárne výroky by boli pravými, izomorfnými obrazmi stavov vecí, ktoré by opäť predpokladali nominalistickú metafyziku.⁹

4. Úplná analýza

Teraz nadvižem na prvú časť. Ako som v nej uviedol, každý zmysluplný výrok_w je redukovateľný na taký výrok, v ktorom sa budú popri logických operátoroch vyskytovať len a len výroky o stavoch vecí_w. Proces tejto redukcie je procesom úplnej analýzy. Tá ma svoje vyjadrenie aj v mimojazykovej rovine. Z predpokladu izomorfného vzťahu medzi výrokmi jazyka a svetom vyplýva: s každým krokom úplnej analýzy na jazykových objektoch korešponduje jedna a len jedna operácia na korešpondujúcich mimojazykových objektoch. Rovnako aj analýza, redukcia, rozklad mimojazykovej reality je definitívny na úrovni stavov vecí_w. Už som avizoval, že proces úplnej analýzy vyvoláva mnoho nejasností a nedorozumení. Niektoré z nich sa odstránia nasledujúcimi predpokladmi. Úplná analýza nemá povahu logickej analýzy. Postupné odhaľovanie pravých zložiek mimojazykových entít a tvorba ich jazykových obrazov pripomínajú prácu prírodovedca, a nie logika. V *Traktáte* nikde nenájdeme explicitný príklad priebehu úplnej analýzy. Wittgenstein neuvádza žiaden príklad predmetu_w, stavu vecí_w a ich jazykových korelátov. Dôvody treba hľadať v predchádzajúcom tvrdení. Wittgenstein ako filozof a logik stanovuje *len* kritériá, ktoré musia predmety_w a stavy vecí_w spĺňať, a je úlohou empirického výskumu, aby boli takéto entity objavené. Bez nevyhnutných empirických poznatkov je úplná analýza neuskutočniteľná. V tejto časti sa pokúsím o rekonštrukciu možného priebehu úplnej analýzy, pričom poukážem na jej slabé miesta. Zameriam sa najmä na rovinu jazyka. Majme pravdivý výrok v_1 „Wittgenstein sa narodil vo Viedni“. Je dôležité uvedomiť si, že výrok v_1 nie je priamo obrazom faktu v zmysle 1.1. V tomto výroku nevytvoríme o stavoch vecí_w, ale o vlastnosti komplexu, ktorý zastupuje výraz „Wittgenstein“. Komplexy sú zložité entity, ktoré podľa *Traktátu* správne vyčleňujeme len pomocou určitých deskripcií (3.24)¹⁰. Z tohto dôvodu má výrok v_1 len zdanlivo formu atomárneho výroku, a to preto, lebo sme na vyčlenenie komplexu zavádzajúco použili individuové meno, a nie deskripciu. V prvom kroku analýzy musíme túto skutočnosť zohľadniť. Jednou z deskripcií, ktorú Wittgenstein spĺňa, je aj deskripcia „autor *Traktátu*“. Takto dostaneme výrok v_2 „Autor *Traktátu* sa narodil vo Viedni“. Takéto nahradenie vlastného mena deskripciou však nie je bezproblémové. Na niektoré zásadné skutočnosti ma upozornil P. Materna. (1) Wittgenstein ako komplexná entita spĺňa viacero určitých deskripcií, ktoré by sme mohli vo v_1 dosadiť na miesto jeho vlastného mena. To by implikovalo viacero možných analýz spomenutého výroku, čo je v rozpore s tvrdením, že jestvuje jedna a len jedna úplná analýza výroku (3.25). (2) V niektorých deskripciách by mohla byť uvedená aj tá skutočnosť, že sa Wittgenstein narodil vo Viedni. Po dosadení takýchto deskripcií do v_1 by vznikli tautológie. Preto keď Wittgenstein hovorí o nevyhnutnosti vyčleniť komplexnú entitu pomocou deskripcie (3.24), nemá na mysli deskripcie typu „autor *Traktátu*“. V 3.24 uvažuje o takých deskripciách, v ktorých sa bude vypovedať len a len o pravých zložkách komplexov, t. j. o stavoch vecí_w, a to, samozrejme, pomocou nevyhnutných logických operátorov. Takto by sme sa problému (1) vyhli. Problém súvisiaci s predikátom „byť

narodený vo Viedni“ a s deskripciou, ktorá by ho mohla obsahovať, sa vyjasní neskôr, a to po spresnení úlohy predikátov v procese úplnej analýzy. Naša analýza v_1 však musí niekde začať, a preto považujeme dosadenie deskripcie „autor *Traktátu*“ namiesto vlastného mena *Wittgenstein* len za provizórny a zároveň nevyhnutný krok.

V tejto časti nás bude zaujímať, či je možné výroky typu v_2 redukovať na úplne analyzované výroky o stavoch w . Odpoveď na túto otázku by sme mali hľadať v častiach 2.0201 a 3.24. V 2.0201 Wittgenstein tvrdí, že výroky o komplexoch môžeme rozložiť na výroky o častiach komplexov a na tie výroky, ktoré komplexy úplne opisujú. V 3.24 dodáva, že medzi týmito dvoma typmi výrokov jestvuje vnútorný vzťah. Začnime výrokmi o zložkách komplexu. Vzhľadom na metafyziku *Traktátu* musíme zložky komplexov hľadať na úrovni predmetov w . Jediné, čo o predmetoch w dokážeme povedať, je to, v akých stavoch vecí jestvujú. Preto pod výrazom „výroky o zložkách komplexu“ musel mať Wittgenstein na mysli výroky, v ktorých vypovedáme o všetkých stavoch vecí w tvoriacich daný komplex. Tým však opis komplexu nie je vyčerpaný. Z dôvodu logickej nezávislosti stavov vecí w (5.135) platí, že pomocou jednej a tej istej množiny stavov vecí môže vzniknúť viacero komplexov. Tie sa budú navzájom odlišovať len vo vonkajších vzťahoch medzi stavmi vecí w tvoriacimi daný komplex. Práve o týchto vzťahoch budeme vypovedať vo výroku, ktorý daný komplex úplne opíše (2.0201). Takýto záver je aj v súlade s Wittgensteinovým tvrdením v *Poznámkach k logike* ([16], 93), podľa ktorého je výrok úplne opisujúci komplex ekvivalentný s výrokom, v ktorom tvrdíme, že daný komplex jestvuje. Povedať, že daný komplex jestvuje, neznamenať uviesť len to, ktoré stavy vecí w ho tvoria. Pre existenciu komplexov je podstatné aj to, v akých vzťahoch jeho zložky, stavy vecí w jestvujú. Tu sa začína Russellovo a Wittgensteinovo chápanie komplexov rozchádzať. Podľa Russella by komplex predstavovala každá zo zložiek Wittgensteinovho komplexu, t. j. každý stav vecí. Russell by Wittgensteinov komplex označil za logickú fikciu ([10], 191). Russellovi stačí na vyčlenenie komplexu atomárny výrok. Wittgenstein na druhej strane potrebuje deskripciu, v ktorej sa okrem zložiek komplexu (stavov vecí w) zmienime aj o ich vzájomných vonkajších vzťahoch. Teraz sa však natíska otázka, akej povahy sú podľa Wittgensteina komplexné entity. Čo komplexné entity „drží“ pohromade, čo robí komplex komplexom? Situáciu komplikuje atomistická téza o logickej nezávislosti stavov vecí w , ktorou sa budeme bližšie zaoberať v nasledujúcej časti. Wittgensteinove komplexy sú len náhodné zhľuky, agregáty stavov vecí w . Dokonca aj taký výraz ako *štruktúra* treba v ich prípade chápať len obrazne, lebo nejde o štruktúru v pravom zmysle slova. V mnohých smeroch je Wittgensteinovo chápanie komplexnosti na pozadí atomistického obrazu sveta protirečivé a neintuitívne.

Pokúsme sa v súlade s 2.0201 analyzovať výrok v_2 . Na jednej strane vymenujeme všetky stavy vecí w , z ktorých sa komplex spĺňajúci deskripciu „autor *Traktátu*“ skladá. Na druhej strane budeme mať výrok, v ktorom sa zmienime o štruktúre daného komplexu, t. j. o vzťahoch medzi stavmi vecí w . V prípade nekonečnej deliteľnosti sveta, ktorú *Traktát* nepotvrďuje, ale ani nevyvracia, musíme

počítat s možnosťou, že počet výrokov o zložkách komplexov bude nekonečne veľký a rovnako bude nekonečne veľký aj výrok o štruktúre komplexu. V tomto prípade by bola úplná analýza výroku v_2 prakticky nedosiahnuteľná. To však nie je zásadný nedostatok úplnej analýzy. Horšie je to v súvislosti s predikátmi. Analýza výroku v_2 v zmysle 2.0201 nemusí byť adekvátne. Čo s predikátom „byť narodený vo Viedni“? Ani o jednom predmete_w alebo stave vecí_w nemôžeme tvrdiť, že sa narodil vo Viedni. Wittgensteinom navrhnutá analýza sa týka výlučne tých výrazov, ktoré sa vo výroku vyskytujú na mieste subjektu. Predikáty ponecháva neanalyzované, čo je v rozpore s programom úplnej analýzy výrokov. Navyše, pôvodný, neanalyzovaný výrok a výrok, ktorý vznikol jeho analýzou, nehovoria o tom istom. Jestvujú také logicky možné svety a časové okamihy, v ktorých nemusia nadobudnúť tú istú pravdivostnú hodnotu. V tých prípadoch nemôže byť analýza správna. Jedinú výnimku predstavujú predikáty signifikujúce také vlastnosti a vzťahy, ktoré sú logicky závislé od štruktúry komplexov. V ich prípade by sme dokázali redukovať výroky o vlastnostiach a vzťahoch medzi komplexmi na výroky o ich vnútornej štruktúre v zmysle 2.0201. Takýmto atribútom by mohla byť teplota. Akákoľvek zmena teploty komplexu bude spôsobená zmenou jeho štruktúry. S takýmto typom atribútov nepriamo počítal aj Wittgenstein v spomenutej časti 3.24. Podľa nej je výrok o komplexe vo vnútornom vzťahu k výroku o jeho častiach. Výraz „vnútorný vzťah“ (*interner Beziehung*) sa v *Traktáte* používa na označenie logickej väzby, ktorá jestvuje medzi rôznymi štruktúrami jazyka (3.24, 5.2, 5.21), ale aj medzi štruktúrami jazyka a sveta navzájom, ako napríklad v prípade stavu vecí a jeho jazykového korelátu, atomárneho výroku (4.041). Rovnaká logická väzba jestvuje aj medzi výrokom o teplote daného komplexu a výrokmi o jeho zložkách a ich vzájomných vzťahoch. V prípade tých atribútov, ktoré sú logicky nezávislé od vnútornej štruktúry komplexov, je postup v zmysle 2.0201 nepoužiteľný. To je prípad vlastnosti „byť narodený vo Viedni“, ale aj všetkých priestorovo-časových vzťahov. To implikuje nepoužiteľnosť Wittgensteinovho spôsobu analýzy aj na mnohé výroky prírodných vied.

K problému úplnej analýzy sa Wittgenstein vrátil aj v článku [12] z roku 1929. V ňom sa priznáva k omylu, ktorého sa v *Traktáte* dopustil. Každý zmysluplný výrok_w musel byť podľa *Traktátu* analyzovateľný na úroveň atomárnych výrokov, v ktorých vypovedáme o stavoch vecí_w. Podľa tohto článku však jestvujú aj výnimky. Touto výnimkou sú výroky, v ktorých vypovedáme o takých vlastnostiach komplexov, ktoré môžu nadobúdať rôzne stupne intenzity, miery ([12], 35). Takouto vlastnosťou je aj spomenutá teplota. Teraz sme sa však dostali do bezvýhodiskovej situácie. Výroky, ktoré Wittgenstein v článku [12] vylúčil zo skupiny úplne analyzovateľných, som naopak považoval za jediných kandidátov na úplnú analýzu v súlade s *Traktátom*. Jestvujú také vlastnosti komplexov, ktoré by nemohli nadobúdať rôzne stupne intenzity a zároveň by boli logicky závislé od ich vnútornej štruktúry? Ak aj áno, išlo by o veľmi malú skupinu. To by implikovalo úzke použitie Wittgensteinom navrhutej analýzy. Kritérium nemožnosti nadobúdať rôznu intenzitu však spĺňajú mnohé atribúty komplexov, ktoré sú od ich vnútornej štruktúry logicky nezávislé. Ako napríklad vlastnosť „byť

narodený vo Viedni“. Výroky, v ktorých takéto atribúty komplexom pripisujeme, však nie sú úplne analyzovateľné v zmysle 2.0201. Myslím, že Wittgenstein mal už v článku z roku 1929 vyhlásiť koncepciu úplnej analýzy výrokov za neuskutočniteľnú. To však urobil až v cambridgeských prednáškach v rokoch 1930 - 1933 ([8], 114).

Pre úplnosť dodám, že dôvody odmietnutia úplnej analýzy v spomenutých prednáškach nesúviseli priamo s *Traktátom*. Súviseli s Wittgensteinovým hľadaním novej metódy a nového predmetu filozofovania, tak ako ich poznáme z jeho neskoršej tvorby. V prípade neskorého Wittgensteina platí, že na to, aby mal výraz význam a výrok zmysel a aby sme o týchto skutočnostiach dokázali uvažovať, nepotrebujeme postulovať jednoduché, večné predmety a ich vzájomné spojenia v stavoch vecí. Zároveň platí, že bez tohto typu objektov stráca program úplnej analýzy opodstatnenie.

5. Vzájomná logická nezávislosť stavov vecí_w

Wittgensteinovo tvrdenie o logickej nezávislosti stavov vecí (5.135) a ich obrazov, atomárnych výrokov_w (5.134, 4.211) má dva aspekty: logický a metafyzický. My si všimneme len prvý z nich. Téma o logickej nezávislosti je podľa mňa dôsledkom chybného stotožnenia kombinatorických možností s logickými. Wittgenstein v *Traktáte* stotožňuje kombinatorické možnosti pravdivosti atomárnych výrokov_w s logickými a analogicky kombinatorické možnosti výskytu stavov vecí_w s logickými. Touto skutočnosťou som sa zaoberal už inde ([11], 351), a preto teraz len veľmi stručne. Výraz „možnosti“ v 4.27 označuje kombinatorické možnosti, ktoré Wittgenstein považoval za totožné s logickými. S posledným tvrdením sa v *Traktáte* explicitne nestretáme, no mnohé časti ho implicitne predpokladajú. Dôvod vidím hlavne v tom, že pri definovaní logických spojok uvažujeme o kombinatorických možnostiach pravdivosti a nepravdivosti atomárnych výrokov, na ktorých logické operácie vykonávame. Ak by boli tieto možnosti v rozpore s logickými, museli by sme logickú priezračnosť jazyka obetovať.

V článku z roku 1929 sa Wittgenstein opätovne vracia aj k týmto problémom. Tento text však do problematiky logickej nezávislosti stavov vecí a ich jazykových obrazov vniesol ešte viac zmätku. Ide najmä o tvrdenie, podľa ktorého bola téza o logickej nezávislosti neanalyzovateľných výrokov chybná ([12], 35). Čitateľ môže podľaňnúť dojamu, že Wittgenstein hovorí o chybe v téze o logickej nezávislosti obrazov stavov vecí_w, úplne analyzovaných atomárnych výrokov_w. V tom prípade by bol článok [12] skutočne v rozpore s *Traktátom*. To je však len povrchný pohľad. Wittgenstein v tomto článku poopravil *Traktát* len v tom zmysle, že nie všetky zmysluplné výroky dokážeme rozložiť na úroveň atomárnych výrokov_w. O tom som hovoril v predošlej časti. Túto výnimku predstavovali výroky, v ktorých vypovedáme o takých vlastnostiach komplexov, ktoré môžu nadobúdať rôznu intenzitu, mieru. V analýze takýchto výrokov nedôjdeme na úroveň výrokov o stavoch vecí_w. Ich úplná analýza bude završená iným typom výrokov, v ktorom sa budú podľa Wittgensteina vyskytovať

číselné výrazy a medzi ktorými bude jestvovať aj forma logickej závislosti. Takže jestvujú úplne analyzované atomárne výroky, ktoré nie sú logicky nezávislé. Tieto výroky však nie sú totožné s výrokmi o stavoch vecí_w. Ich logická závislosť neimplikuje logickú závislosť úplne analyzovaných atomárnych výrokov_w. V článku [12] sa o takomto type výrokov vôbec nehovorí, tento článok sa problému v názve tejto časti priamo netýka.¹¹

Ak by chcel Wittgenstein označiť tézu o logickej nezávislosti stavov vecí_w a ich obrazov za chybnú, musel by v prvom rade označiť za chybné stotožnenie kombinatorických a logických možností výskytu stavov vecí_w a pravdivosti ich obrazov. To však v článku [12] neurobil. Skôr naopak. Ako svedčí záver článku ([12], 36, 37), s ich nekritickým stotožnením naďalej pracuje.

6. Pozitívne a negatívne fakty, svet a skutočnosť

Analýza významu výrazov v názve tejto časti spôsobuje komentátorom *Traktátu* nemalé problémy. Rozlíšenie pozitívnych a negatívnych faktov (2.06) je rozhodujúce pre spresnenie pojmov „sveta“ a „skutočnosti“. Svet určuje súhrn všetkých pozitívnych faktov, t. j. súhrn všetkých jestvujúcich stavov vecí_w (2.04). Skutočnosť - súhrn všetkých pozitívnych a negatívnych faktov, t. j. súhrn všetkých jestvujúcich a nejestvujúcich stavov vecí_w (2.06). Problematické sú hlavne dva okruhy. Prvým je už spomenuté rozlíšenie pozitívnych a negatívnych faktov. Predpoklad, že faktom je aj *nejestvovanie* stavu vecí_w, je v rozpore s intuitívnym chápaním významu pojmu fakt. Predsa faktom je to, čo *je*, a nie to, čo *nie je*. Druhý problém predstavuje stotožnenie sveta so skutočnosťou (2.063), čo implikuje, že množina všetkých pozitívnych faktov je totožná s množinou všetkých pozitívnych a negatívnych faktov, čo je rozporuplné tvrdenie. Mnohé nejasnosti, nie však všetky, možno prekonať správnou interpretáciou významu pojmu fakt. Ak pod pojmom fakt rozumíme entitu, udalosť, proces, ktorý sa odohráva na určitom mieste v určitom čase, čo je v súlade so zdravým rozumom, potom sotva spomenuté problémy prekonáme.

Podľa *Traktátu* výraz *fakt* (rovnako aj výrazy *pozitívny fakt* a *negatívny fakt*) signifikuje formálny pojem. Stručne povedané, v logicky priezračnom jazyku nemá použitie. Zmysel výroku „Je fakt, že $R(a, b)$ “ je totožný so zmyslom výroku „ $R(a, b)$ “. Slovné spojenia „fakticky platí“, „je fakt“ a pod. sú redundantné ako v prirodzenom jazyku, tak aj v jazyku prírodných vied. To si Wittgenstein jasne uvedomoval. Jedinú výnimku predstavuje jazyk metafyziky.¹² Pokiaľ platí, že formálnym pojmom vo svete nič nezodpovedá, potom fakty nemôžeme považovať za priestorovo-časové entity na rozdiel napríklad od stavov vecí_w. Takéto tvrdenie je v súlade aj s mnohými modernými koncepciami. To však znamená, že námietky proti existencii negatívnych faktov neobstoja, lebo negatívne fakty jestvujú práve tak „reálne“, ako fakty pozitívne. Zavedenie kategórie negatívnych faktov malo aj iné dôvody, súvisiace so sémantikou.

Predstavme si možný svet S jestvujúci nad univerzom U . Predpokladajme, že v S jestvuje len a len jeden stav vecí, a to $R(a, b)$. Ďalej predpokladajme, že v S_1 je logicky možný, ale nejestvujúci stav vecí $R(b, a)$. Ten jestvuje v inom možnom svete nad univerzom U . Výrok $R(a, b)$ sa vo vzťahu k svetu S vzťahuje na stav vecí, ktorého existencia predstavuje pozitívny fakt a výrok $R(b, a)$ na stav vecí, ktorého nejestvovanie predstavuje negatívny fakt. Anscombová v jej *Úvode* ([1], 64) poukázala na dôležitú skutočnosť: Wittgenstein nevnímal výroky len ako niečo, čo môže nadobudnúť pravdivostnú hodnotu „pravda“ alebo „nepravda“, ale ako niečo, čo má samo osebe bipolárnu povahu. Raz môžeme výrok $R(a, b)$ použiť a dodať „Takto sa veci vo svete majú“, inokedy naopak, „Takto sa veci vo svete nemajú“. V prvom prípade sme daný výrok použili v pozitívnom zmysle, v druhom prípade v negatívnom. Na negatívne použitie výroku odkazuje napríklad aj znak negácie. Ten nespôsobí v zmysle výroku žiadnu zmenu, výrok $R(a, b)$ má presne ten istý zmysel aj vo výroku $\sim R(a, b)$, hoci ho, obrazne povedané, obráti: nejestvovanie toho *istého* stavu vecí, ktorý robí výrok $R(a, b)$ pravdivým, robí pravdivým výrok $\sim R(a, b)$. Zmyslom atomárneho výroku je stav vecí, ktorého je daný výrok obrazom, a to nezávisle od toho, či daný stav vecí aktuálne jestvuje (2.201, 2.221). Ani výrok $R(b, a)$ vo vzťahu k svetu S svoj zmysel nestráca, hoci je nepravdivý. Je to práve zmysel výroku, ktorý ma dvojaké použitie. Používame ho ako model, mierku, ktorú porovnávame so svetom. Raz ho môžeme použiť na identifikáciu pozitívneho faktu, inokedy negatívneho. Obe použitia môžu viesť k pravdivému zobrazeniu mimojazykovej reality, pričom medzi nimi niet zásadného rozdielu: „Výrok, obraz, model sú v negatívnom zmysle ako pevné teleso, ktoré obmedzuje voľnosť pohybu iných telies; v pozitívnom zmysle sú ako priestor, ohraničený pevnou substanciou, v ktorom má teleso miesto.“ (4.463). Rozšírenie metafyziky o kategóriu negatívnych faktov prekonáva naše nekritické intuície, ktoré preferujú len jeden spôsob použitia výrokov a ignorujú druhý.

Teraz k časti 2.063, podľa ktorej svet vo svojom súhrne predstavuje skutočnosť. Do formálneho pojmu skutočnosti spadá súhrn všetkých pozitívnych a negatívnych faktov, do formálneho pojmu sveta len súhrn všetkých pozitívnych faktov. Ak si rozpíšeme všetky kombinatorické možnosti jestvovania a nejestvovania stavov vecí_w, zistíme, že vzťah medzi množinou všetkých svetov a množinou všetkých skutočností nad daným univerzom je jedno-jednoznačný.¹³ Jednému svetu prináleží presne jedna skutočnosť a naopak. Tak napríklad so svetom S , v ktorom jestvuje presne jeden stav vecí $R(a, b)$, korešponduje jedna a len jedna skutočnosť, ktorej obrazom je výrok $R(a, b) \wedge \sim R(b, a)$. To, samozrejme, platí len za predpokladu, že vo svete S už nejestvujú žiadne iné negatívne fakty. Oba spôsoby opisu sú navzájom zlučiteľné. Nad univerzom U si nedokážeme predstaviť takú situáciu, aby bol pravdivý jeden z nich a druhý nepravdivý. Pravdepodobne táto skutočnosť viedla Wittgensteina k zdanlivo nekonzistentnému tvrdeniu 2.063.

Čitateľovi sa však núka aj tretia možnosť. Uvažovať o mimojazykovej realite ako o súhrne negatívnych faktov. Rovnako ako súhrn pozitívnych faktov určuje fakty negatívne (1.12), tak aj súhrn negatívnych faktov určuje fakty pozitívne. S touto možnosťou sa však v *Traktáte* nestretáme.

Z predošlých častí je zrejmé, že pri pokuse o detailnú analýzu metafyziky *Traktátu* sa dostávame do mnohých neriešiteľných problémov. Metafyzika *Traktátu* stojí a padá na nerozpracovanej koncepcii úplnej analýzy jazyka a sveta. To si neskôr Wittgenstein uvedomil. Tým však nemôžeme celú filozofickú časť *Traktátu* degradovať. Na jeho metafyzike je najcennejšie to, ako Wittgenstein pojmy metafyziky a filozofie používa. Teraz nemám na mysli dobre známe tvrdenie, podľa ktorého je cieľom filozofie vyjasňovanie výrokov jazyka (4.113) a ktorého dôsledkom bude aj eliminácia filozofie (6.53). Teraz hovorím najmä o kategórii formálnych pojmov, ktoré sa týkajú samej podstaty metafyziky. Parafrázujúc neskorého Wittgensteina, pokiaľ budú také pojmy ako fakt, svet, predmet a pod. (t. j. formálne pojmy) v našom jazyku jestvovať, filozofie a metafyziky sa nezbavíme. Hoci Wittgenstein hovorí o teoretickej možnosti s filozofiou skoncovať, zakotvenosť niektorých formálnych pojmov je v jazyku natoľko silná, že sa to prakticky nepodarí. Potom je však úlohou filozofa a logika, aby sa význam týchto pojmov pokúsil objasniť, a to, samozrejme, aj pri ich použití za hranicami filozofie. Mnohí filozofi sa touto cestou pobrali, pričom jej koniec je ešte stále v nedohľadne.

Katedra filozofických vied FHV UMB,

Tajovského 46, B. Bystrica, 974 01

e-mail: filomartin@hotmail.com

POZNÁMKY

* Chcem sa poďakovať P. Cmorejovi za jeho vecné a podnetné pripomienky k predošlým verziám tejto state. Osobitne mu ďakujem za vyjasnenie niektorých pojmov súvisiacich s programom úplnej analýzy v štvrtej časti, ktorú považujem za kľúčovú.

¹ Niektoré Wittgensteinove návrhy v oblasti logiky boli všeobecne akceptované a dnes si už len málokto spomenie, že ich pôvod je v *Traktáte*. Na mysli mám najmä tabuľkovú metódu a charakteristiku výrokov logiky ako tautologických. Niektoré návrhy sa stali aj predmetom kritiky, ako napríklad Wittgensteinov postoj k metajazyku. Táto kritika však bola vecná a nesúvisela s nejasnosťou textu.

² V pozitivistickom duchu bola napísaná vôbec prvá monografia venovaná *Traktátu* od A. Maslowa [7]. Maslow, samozrejme, neprehliadol tie časti *Traktátu*, ktoré do pozitivistického obrazu nezapadajú. Priamo sa zmieňuje napríklad o Wittgensteinových predmetoch ([7], 11). To, ako sa s týmto problémom vyrovnal, je príznačné pre celú pozitivistickú tradíciu: tvrdenia o predmetoch, o večnej substancii a pod. sú len „...“

nešťastným pozostatkom tradičnej metafyzickej terminológie“ ([7], 12), ktorá je podľa Maslowa len na pozadí celkového pozitivistického chápania sveta v *Traktáte*.

³ Peregrin uvádza tvrdenie, podľa ktorého Wittgenstein aj výroky filozofie (metafyziky) stotožnil s tautológiami ([9], 70). Toto tvrdenie je zavádzajúce. Podľa Wittgensteina sú tautológiami len výroky, ktorých logická forma má formu tautológie, ako napríklad výroky logiky. To, čo majú výroky filozofie spoločné s výrokmi bez zmyslu (výrokmi s formou tautológie), je skutočnosť, že sú analyticky pravdivé, t. j. že ich pravdivosť nezávisí od stavu sveta. Majme tvrdenie „Svet je súhrn všetkých faktov, a nie vecí“ (1.1). Ide o výrok metafyziky, ktorý však nevznikol dosadením do tautológie. Ide o analyticky pravdivú charakteristiku.

⁴ V stati používam dolný indexu „w“ v prípade tých výrazov, ktoré majú v *Traktáte* špecifické chápanie. Ak mám napríklad pod výrazom *fakt* na mysli fakt vo Wittgensteinovom zmysle, napíšem *fakt_w*. Takto predídeme možným nedorozumeniam. Tento spôsob neuplatním v tých prípadoch, keď bude na základe kontextu zrejmé, či ide o špecifické Wittgensteinovo chápanie daného výrazu alebo nie. Takýto spôsob použil poľský prekladateľ *Traktátu* B. Wolniewicz vo svojej knihe *Rzeczy i fakty*, Warszawa, 1969.

⁵ Pre úplnosť dodám, že Wittgenstein nemal v *Traktáte* jasnú predstavu o povahe všeobecných výrokov. Na jednej strane je tu snaha redukovať kvantifikované výroky na logické súčty a súčiny atomárnych výrokov (5.3). V prípade existencie nekonečného počtu predmetov_w, čo *Traktát* nevylučuje, by boli dané súčty a súčiny nekonečne veľké. To by ich logickú analýzu komplikovalo. Na druhej strane je tu Wittgensteinov pokus o vysvetlenie všeobecnosti pomocou premenných (4.1273, 5.501).

⁶ O tejto istej skutočnosti, hoci z iného pohľadu, hovorí aj S. Gáliková (Kocianová). Výstižne poukázala, že metafyzika *Traktátu* nie je metafyzikou budovanou „... na základe schémy pravda/nepravda“ ([6], 11). Pravdivý alebo nepravdivý môže byť len opis faktov vo svete. To je predmetom empirického skúmania. Na druhej strane Gálikovej tvrdenie, že „... Wittgenstein vystupuje proti istému typu metafyziky, takému, ktorý si nárokuje povedať, čo veci sú a čo nie sú ...“ ([6], 11), túto skutočnosť zahľieva. *Traktát* predsa hovorí čo a aké veci (akej logickej a ontologickej povahy) vo svete sú. Zároveň nás však vystríha považovať tieto výroky za zmysluplné, verifikovateľné tvrdenia.

⁷ Možné svety sa neodlišujú v tom, ktoré indivíduá v nich jestvujú, ale v tom, do akých vzťahov dané indivíduá vstupujú a aké vlastnosti nadobúdajú. Takto preformulované tvrdenie z časti 1.1 platí aj za hranicami metafyziky *Traktátu*.

⁸ Neurčitosť jazyka by vyplývala z toho, že atomárnym výrokom_w nedokážeme určiť ich pravdivostné podmienky, čo by bolo dôsledkom neurčitosti ich zmyslu (3.23). Ak by bol svet neurčitý, nedokázali by sme skonštruovať žiaden zmysluplný výrok (2.021). Príčina by bola v tom, že by sme nedokázali jednoznačne určiť významy indivíduových mien v atomárnych výrokocho_w. Chýbali by nám predmety_w.

⁹ Spor medzi nominalizmom a realizmom je sám osebe dosť komplikovaný, a to najmä vďaka pojmom, o ktoré sa v tejto diskusii opierame. Považovať niekoho za nominalistu a zároveň jedným dychom tvrdiť, že uvažuje aj o esenciálnych vlastnostiach, sa môže zdať nekonzistentné. To je prípad *Traktátu* a vnútorných vlastností predmetov_w. Táto skutočnosť zaskočila aj P. Tichého v korešpondencii s P. Cmorejom ([3], 283-284). Niekomu sa môže zdať podivné, prečo som si nepoložil klasickú otázku v spore nominalizmu a realizmu, a to otázku o ontologickej povahe abstraktných objektov. Prečo som nehľadal význam predikátov v platónskej ríši, ale v stavoch vecí_w? To sú dôsledky dostatočne nevybrúseného jazyka, v ktorom sa diskusie o nominalizme a realizme vedú. Čo sa však týka abstraktných objektov, aj v ich prípade má Wittgenstein bližšie k nominalistom.

Výrazy ako *zmysel* a *význam* sa nepoužívajú na označenie entít ideálneho sveta. Významom mena v atomárnom výroku_w je predmet_w v stave vecí (3.203), zmyslom atomárneho výroku_w nie je entita, ktorú uchopujeme, ale ktorú tvoríme (4.031).

¹⁰ V sekundárnej literatúre, ktorú mám k dispozícii, som sa nikde nestretol s explicitným rozlíšením Wittgensteinovho a Russellovho chápania pojmu komplexu. Russell považoval za komplexy tie entity, ktoré v jazyku zastupujú výroky ([10], 192). To však nie je Wittgensteinovo stanovisko. Na túto podstatnú skutočnosť ma upozornil P. Cmorej, ktorý svoje pripomienky k danému problému publikoval v stati [4].

¹¹ J. Peregrin v súvislosti s článkom [12] urobil hneď dvojakú chybu. Aj on podľahol dojmu, že Wittgenstein v spomenutom článku kritizuje časti 5.134 a 5.135 o logickej nezávislosti stavov vecí_w a ich obrazov. Túto skutočnosť sa pokúsil demonštrovať na dvojici výrokov „X je červené“ a „X je biele“ ([9], 73). Avšak ani podľa článku [12] nie sú spomenuté výroky úplne analyzované, a preto ich nemôžeme použiť ako príklad úplne analyzovaných výrokov, medzi ktorými nejestvuje logická väzba. Ako som spomenul, ich analýza by bola zavŕšená na úrovni výrokov s výskytom číselných výrazov, ktorých príklad Wittgenstein v spomenutom článku aj uviedol ([12], 33).

¹² Ako príklad výroku metafyziky majme opäť výrok „Svet je súhrn faktov, nie vecí“ (1.1). Pokúsme sa v tomto výroku eliminovať všetky výrazy signifikujúce formálne pojmy. Ide o výrazy *svet*, *fakt* a *vec*. Začnime prvými dvoma. Výraz *svet* nahradíme výrazom *súhrn faktov*. To vyplýva z 1.1. Takto získame triviálne tvrdenie, podľa ktorého je súhrn faktov totožný sám so sebou, a nie s predmetmi. Postupne by sme dokázali nahradiť výraz *fakt* výrazom *existujúci stav vecí* (2) a ten výrazom *existujúce spojenie predmetov* (2.01). Dokonca aj výraz *predmet* možno nahradiť pomocou kvantifikátora a viazanej premennej. Stále by sme však získali, na rozdiel od 1.1, len triviálne tvrdenie. Takto by sa skončil každý pokus o elimináciu výrazov signifikujúcich formálne pojmy vo výrokoch metafyziky, čo potvrdzuje, že ich použitie je v tomto prípade nevyhnutné.

¹³ Na tento vzťah medzi pojmi sveta a skutočností ma upozornil P. Cmorej.

LITERATÚRA

- [1] ANSCOMBE, G. E. M. (1996): **An Introduction to Wittgenstein's *Tractatus***. Thoemmes Press, U. K.
- [2] CMOREJ, P. (1989): Predmety a stavy vecí v metafyzike Wittgensteinovho Traktátu. In: **Filozofia** 44, č. 3, 348-361.
- [3] CMOREJ, P. - TICHÝ, P. (1998): Komplexy (II). **Organon F** 5., č. 3, 266 - 289.
- [4] CMOREJ, P. (1999): K prvým vetám Wittgensteinovho *Traktátu*. In: Havlík, V. (ed): **Mezi jazykem a vědomím**. Filosofia, 11 - 19, Praha.
- [5] GRIFFIN, J. (1969): **Wittgenstein's Logical Atomism**. University of Washington Press, U.S.A.
- [6] KOCIANOVÁ, S. (1996): Solipsizmus a metafyzika Traktátu. **Organon F** 3., č. 1, 9 - 21.
- [7] MASLOW, A. (1997): **A Study in Wittgenstein's *Tractatus***. Thoemmes Press, Bristol, U. K.

- [8] MOORE, G. E. (1993): Wittgenstein's Lectures in 1930 - 33. In: Klagge, J. - Nordmann, A. (eds):
Ludwig Wittgenstein: Philosophical Occasions 1912-1951. Hackett, Indianapolis and Cambridge, 46 - 114, U. K.
- [9] PEREGRIN, J. (1992): **Úvod do analytické filosofie.** Herrmann a synové, Praha.
- [10] RUSSELL, B. (1956): The Philosophy of Logical Atomism. In: Marsh, R. (ed): **Logic and Knowledge.** George Allen and Unwin, London. Prvá prednáška, na ktorú odkazujem v tejto stati,
vyšla aj v slovenskom preklade pod názvom Filozofia logického atomizmu (I). *Organon F* 7, č. 1, 42 - 63.
- [11] SCHMIDT, M. (1998): Ku koncepcii možných svetov vo Wittgensteinovom Traktáte. In:
Organon F 5, č. 4, 346 - 353.
- [12] WITTGENSTEIN, L. (1966): Some Remarks on Logical Form. In: Copi, I. - Beard, J. (eds.):
Essays on Wittgenstein's Tractatus. Routledge and Kegan Paul, London, 31 - 37. Slovenský preklad „Niekoľko poznámok o logickej forme“. *Organon F* 5, 1998, č. 2, 132 - 138.
- [13] WITTGENSTEIN, L. (1968): Tractatus Logico-Philosophicus. (výber) In: **Logický empirizmus a filozofia prírodných vied.** Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava.
- [14] WITTGENSTEIN, L. (1979): **Notebooks 1914 - 1916.** Basil Blackwell, Oxford.
- [15] WITTGENSTEIN, L. (1979): Notes Dictated to G. E. Moore in Norway *April* 1914. In:
Notebooks 1914 - 1916. Basil Blackwell, Oxford, 108-119.
- [16] WITTGENSTEIN, L. (1979): Notes on Logic 1913. In: **Notebooks 1914 - 1916.** Basil Blackwell, Oxford, 93-107.
- [17] WITTGENSTEIN, L. (1993): **Tractatus Logico-philosophicus.** OIKOYMENH, Praha.

